

Курляк І.Є.

*доктор педагогічних наук, професор,
Університет Кардинала Стефана Вишинського в Варшаві*

**ПРОБЛЕМИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ:
НЕГАТИВНИЙ ОБРАЗ ВЛАСНОЇ ОСОБИ
ЯК ПРОЯВ ДЕСТРУКТИВНОГО ВПЛИВУ УВ'ЯЗНЕННЯ
НА ОСОБИСТІТЬ ЗАСУДЖЕНОГО**

Перебування людини в умовах суспільної ізоляції спричинює серйозні негативні наслідки у її психосоціальному функціонуванні. Цьому, зокрема, сприяють такі процеси як: 1) стигматизація; 2) стандартизація; 3) деградація; 4) деперсоналізація [1, с. 215]. Розглянемо їх дещо детальніше.

Процес стигматизації розпочинається фактично уже на етапі слідства та арешту, коли підозрюваному дають зрозуміти, що він належатиме до групи людей, які становлять соціальну меншину – злочинців. Досудове слідство, яке закінчується обвинувачувальним вироком, становить перший етап інституційної стигматизації. Позбавлення волі для багатьох засуджених осіб є доказом їх морального вигнання і таврування з боку вільних людей.

Наступний етап стигматизації відбувається уже в закритій інституції, яка має відповідні права і можливості для подальшої етикетизації (так званий процес лабелінгу) засудженого. Упродовж усього періоду ув'язнення, а особливо після виходу на волю, людині періодично нагадують, що вона втратила статус нормального громадянина і перейшла до категорії злочинців. В результаті цього, суспільний осуд часто доводить засуджених (що переживають глибоке почуття кривди та образи на суспільство) до солідарності з іншими ув'язненими та до приналежності до в'язничної субкультури. Останнє сприяє ідентифікації засуджених з цією асоціальною групою та внутрішньому сприйнятті їхніх звичаїв та норм. Особливо це стосується осіб з багатим досвідом перебування у в'язниці. Їхнє повернення до суспільства є особливо складним, зокрема, з огляду на пейоративне значення самого терміну «рецидивіст» і усталені надзвичайно негативні асоціації, які з цим пов'язані у вільних людей. Кримінальне минуле створює чимало серйозних труднощів у період повернення до суспільства колишніх в'язнів, серед яких одним з найважчих завдань у плані соціальної реадптації залишається отримання роботи та забезпечення житлом.

Польський дослідник В. Дикцік провів цікаве емпіричне дослідження серед колишніх ув'язнених, у якому, зокрема з'ясував їхні наміри розповісти про себе всю правду майбутнім працедавцям. Як виявили результати анкетування, думки засуджених з цього приводу розділилися. Трохи менше половини опитаних вважали, що те, що їм довелося пережити у в'язниці уже стало спокутою їхньої провини, а тому кримінальне минуле більше не повинно перешкоджати їм у побудові нового життя. Натомість більше половини відповіли інакше: попри наперед відому негативну позицію працедавців усе-таки краще одразу сказати їм правду про своє перебування за ґратами, бо коли потім правда якимось чином вийде назовні, буде ще гірше [2, с. 323-324].

Процесу стандартизації підлягають усі без винятку ув'язнені. Він виникає безпосередньо із закріплених у відповідних пенітенціарних приписах форм

поведінки персоналу в'язниць щодо засуджених. Ці приписи передбачають уніфікацію вбрання (хоча останнім часом за дозволом директорів наприклад, польських в'язниць засуджені у закладах можуть мати власне вбрання), окреслюють кількість та види приватного майна, яким можуть користуватися засуджені, визначають однаковий для всіх в'язнів спосіб реалізації основних потреб. До цього можна було б додати такі малоприємні і принизливі процедури, як користування спільним туалетом в камерах, де є кілька а часом і кільканадцять людей, спільне миття в душі, загальний огляд засуджених лікарем, проведення несподіваних обшуків у камерах, єдиний для всіх розпорядок дня тощо. Однак, потребою кожної людини є власна індивідуальність, неповторність. Стандартизація суперечить цьому природному прагненню людини, що викликає неспокій, відчуття загубленості, втрати власної ідентичності, а навіть відчуття загрози та різні неадекватні форми поведінки.

Процес деградації пов'язаний з тим, що людина, позбавлена волі, часто стає об'єктом маніпуляції як з боку сильніших та «авторитетних» в'язнів, так і з боку персоналу в'язниць. Процес деградації виявляється часто у принизливому ставленні до засуджених та в суворості фізичних умов (сірі стіни, примітивна несмачна їжа, тиснява, перебування у середовищі ворожих, агресивних людей, які допускають знущання над слабшими тощо). Окрім соціально-психологічної деградації, у в'язниці є помітною моральна, духовна, культурна та інтелектуальна деградація. В'язнична субкультура передбачає високий рівень агресивності, словесну вульгарність та становить фізичну загрозу для слабших фізично й морально в'язнів. У ситуації надлишку вільного часу при обмеженості контактів із зовнішнім світом та засобів інформації чимало «довготермінових» в'язнів нерідко деградують навіть до стану вторинної малограмотності.

Процес деперсоналізації пов'язаний із трьома згаданими вище процесами. Деперсоналізація означає суб'єктивне переживання стану внутрішньої зміни, яку можна охарактеризувати як відчуття відчуженості, а навіть нереальності власної особистості. Такі стани можуть виникати у здорових людей в умовах сильного стресу або тривалих важких ситуацій. Стану деперсоналізації у в'язниці сприяє скасування планів на майбутнє, пов'язаних з особистим, родинним і професійним життям, позбавлення можливості приймати самостійні рішення. Деперсоналізація посилює потребу радикальної зміни заниженої самооцінки особистості у новій ситуації [1, с. 216-217].

Згадані процеси сприяють появі різного роду відхилень у функціонуванні, а навіть психічних захворювань в'язнів. Причиною цих хворобливих змін є те, що коли людина потрапляє до в'язниці, вона стає об'єктом карної системи і втрачає зв'язок з усім, що для неї є близьким і має значення. Відлучення засудженого від суспільного середовища, в якому він жив, тягне за собою широкий спектр травматичних наслідків. Передусім, настає цілковита зміна системи раніше виконуваних ним ролей (батька, чоловіка, сина, брата, працівника тощо), що поєднується з втратою соціального престижу, а також потреба засвоєння інших ролей, пов'язана з новим соціальним статусом – злочинця. Унаслідок постійного примусу засуджених до безумовного підпорядкування працівникам установи знижується почуття власної гідності [3, с. 218]. Серед усіх труднощів, які відчуває в'язень, засуджені жінки найбільш важко переживають розлуку з найближчими, особливо з дітьми. Для багатьох із них це також пов'язано з

почуттям вини, оскільки вони усвідомлюють, що своєю поведінкою дезорганізували сімейне життя. З цим пов'язане зниження їхньої самооцінки.

Ув'язнення є ситуацією морального впокорення, у якій властива кожній людині потреба почуття власної гідності нівелюється. Такий стан викликає неспокій, тривогу, страх, а в крайніх випадках може призвести до самосуду, під час якого людина може бути по відношенню до себе не тільки нетолерантною, але навіть безжальною та жорстокою.

У своїх емпіричних дослідженнях опублікованих у 2006 р. Данута Роде оприлюднила результати дослідження образу власного «я» у засуджених чоловіків і жінок із двох закладів Сілезії за допомогою прикметникового тесту ACL. У дослідженні брало участь 65 осіб (31 жінка та 34 чоловіки) віком від 21 до 45 років із низьким рівнем освіти. Під час дослідження виявилось, що в обох групах немає осіб з високою самооцінкою. Оптимальну самооцінку мали трохи більше, ніж половина жінок (51,6%) і більшість чоловіків (61,8%). Низька самооцінка виявилася аж у 48,4% жінок і 38,2% чоловіків.

Попри значну ресоціалізаційну роботу, яку проводить персонал в'язниць, отримані результати свідчать про потребу психокорекції та терапії. Як виявили дослідження, жінки почуваються значно більш дезорієнтованими та загубленими в умовах в'язничної ізоляції, ніж чоловіки. Проявом цього були значно вищі показники на шкалах приниження, готовності до отримання порад і допомоги від інших людей. До того ж виявилось, що жінки мають значно меншу здатність до співжиття у групі, ніж чоловіки [3, с. 228-229]. На відміну від жінок, засуджені чоловіки можуть сформувати у себе байдуже ставлення до оточення і задіяти психологічний механізм раціоналізації.

На основі проведених досліджень О.Роде сформулювала певні рекомендації, які слід взяти до уваги у процесі пенітенціарної ресоціалізації засуджених, зокрема з метою підвищення їхньої самооцінки:

1) для в'язнів, особливо жінок, необхідно посилити контакт з родиною, адже саме він є ґрунтом, на якому реалізується їх емоційне життя;

2) для в'язнів необхідно організувати змістовне дозвілля, оскільки надмір вільного часу в оточенні агресивних співмешканців шкідливо впливає на психологічний стан і поведінку засуджених;

3) необхідно опрацювати спеціальні програми соціальної реадaptaції засуджених, реалізація яких дозволила сформувати у них соціально корисні навички суспільного життя;

4) застосування психокорекційних та соціотерапевтичних занять з метою переформулювання «я-ідеального» в «я-можливе», яке окреслює не те, яким ув'язнений хотів би бути, а те, яким він може стати уже зараз, долучаючись до тих різних форм ресоціалізації та соціальної реадaptaції, які пропонуються засудженим у сучасних в'язницях.

Список використаних джерел:

1. Ciosek M., Psychologia sądowa i penitencjarna. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2001. – 398 s.
2. Dykcik W. Stygmatyzacja przestępcy w kontekście kary i szansy dla jego powrotu do społeczeństwa // Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja, (red.) T. Sołtysiak, J. Sudar-Malinkiewicz. – Bydgoszcz: Akademia Bydgoska, 2003. – 425 s.
3. Rode O. Obraz własnej osoby kobiet i mężczyzn przebywających w izolacji więziennej // Optymalizacja oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce i w niektórych krajach Europejskich, (red.) F. Kozaczuk. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2006. – 287 s.